

УДК 94(477.41)''1870/1917'':[373-055.2:2-523.6](045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-9>

Олександр ЧУЧАЛІН,
orcid.org/0000-0003-3876-8237
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) *aleksandr02.1989@gmail.com*

ЖІНОЧА УЧИТЕЛЬСЬКА ШКОЛА РЖИЩІВСЬКОГО СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО МОНАСТІРЯ (1870–1917 РР.)

У статті досліджено організацію діяльності жіночої учительської школи Ржищівського Спасо-Преображенського заштатного жіночого монастиря Київської єпархії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Доведено, що на хвилі зростаючого попиту на освіту в пореформений період активізувалася й просвітницька діяльність православних монастирів Київської єпархії, що відіграло значну роль у поширенні освіти серед населення.

З'ясовано, що у 1871 р. при Ржищівському жіночому заштатному монастирі було відкрито початкове жіноче училище для навчання та проживання дітей духовного звання, дітей-сиріт та дітей з бідних родин. З 1874 р. це училище було реорганізовано в трикласне з дворічним курсом навчання в кожному класі та підготовчим класом. В училищі навчали Закону Божому, слов'янських мов, словесності, російської мови, арифметики, географії, історії, педагогіки, церковному співу та рукоділлю. Освоєння цих предметів давало можливість випускницям Ржищівського училища безперешкодного скласти іспити на звання вчительки як домашніх, так і церковно-народних училищ.

На початку ХХ ст. жіноче училище Ржищівського монастиря було перетворено на другокласну монастирську жіночу учительську школу з трирічним терміном навчання, яка набирала учениць на основі отриманих знань і успішно складених випускних іспитах при однокласних церковно-приходських школах. З 1912 р. тут було відкрито четвертий додатковий педагогічний клас. Утримання училища здійснювалося коштом монастиря та його настоятельниць.

На прикладі Ржищівської обителі показано внесок жіночих монастирів Київської єпархії синодального періоду в розвиток освіти та поширення її серед незаможних верств суспільства. Просвітницький досвід православних монастирів дорадянського періоду варто використовувати і сучасним обителям, які активно відроджуються, особливо в цей складний для України та її народу час війни, руйнувань та великої кількості біженців.

Ключові слова: Православна церква, жіночий монастир, Ржищівський Преображенський монастир, училище, учительська школа.

Oleksandr CHUCHALIN,
orcid.org/0000-0003-3876-8237
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History of Ukraine
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University,
(Uman, Cerkasy region, Ukraine) *aleksandr02.1989@gmail.com*

WOMEN'S TEACHERS' SCHOOL OF RZHYSHCHIV TRANSFIGURATION MONASTERY (1870–1917)

The article discusses the activities of the Women's Teachers' School of Rzhyshchiv Transfiguration Monastery in the Kyiv Eparchy between the 2nd half of the 19th century and the early 20th century. Evidencing an increase in demand for education in the post-reform era, Orthodox monasteries in the Kyiv Eparchy were highly active in propagating knowledge, thus making a major contribution to the education of the public. In 1871, Rzhyshchiv Transfiguration Monastery established a primary school for women to provide religious education and shelter for orphans and children from poverty-stricken backgrounds. By 1874, the school had been restructured into a three-year programme with two years of instruction per class and a preparatory class. As part of the curriculum, students were taught about the Divine Law, Slavic languages, literature, the Russian language, arithmetic, geography, history, pedagogy, church singing and handicrafts. Having achieved mastery in these areas, the Rzhyshchiv school graduates encountered no difficulties in passing their exams and becoming teachers in both secular and religious schools. At the onset of the 20th century, the women's school at the Rzhyshchiv Monastery was transformed into a second-class women's teachers' school with three years of study. Entrance to the school was determined by the amount of knowledge gained and passing of primary parish school tests. In 1912, a fourth additional pedagogical class was introduced. The school's expenses were funded by the

monastery and its abbess. The Rzhyschiv Monastery exemplifies how the Kyiv Eparchy women's monasteries during the Synodal period aided in the growth of education and its distribution amongst the disadvantaged members of society. Drawing from the educational experience of Orthodox monasteries from the pre-Soviet period can be beneficial to today's monastic communities, especially in times of war, destruction and the presence of numerous refugees in Ukraine.

Key words: *Orthodox Church, women's monastery, Rzhyschiv Transfiguration Monastery, school, teachers' school.*

Постановка проблеми. Чернецтво завжди було невід'ємною частиною української релігійної традиції. Упродовж століть воно суттєво впливало на життя народу, оскільки мешканці обителів були носіями православного світогляду, духовно-моральних та культурних цінностей. Сьогодні спостерігається зростання інтересу до історії українського православного чернецтва як з боку професійних дослідників, так і з боку громадськості. Особлива увага до чернецтва визначається реаліями духовного життя сучасного українського суспільства: запиту на милосердя, співчуття, взаємодопомогитасоціального служіння.

Особливу роль в українській православній традиції відігравало жіноче чернецтво, яке завжди брало на себе зобов'язання благодійницької та просвітницької діяльності. Великої уваги потребує дослідження проблеми внеску жіночих монастирів Київської єпархії синодального періоду в розвиток освіти та поширення її серед незаможних верств суспільства. Питання організації шкіл та училищ відносяться до числа важливих соціальних функцій православних монастирів.

У XIX – на початку XX ст. на території Київської єпархії існували жіночі училища, що перебували у віданні Святійшого синоду Російської православної церкви. Ці навчальні заклади можна поділити на три групи: єпархіальні жіночі училища, жіночі училища духовного відомства та жіночі монастирські училища. До категорії жіночих монастирських училищ відносився і навчальний заклад, що було створено при Ржищівському православному монастирі. Дослідження історії його створення та розвитку представляє сьогодні значний науковий інтерес, оскільки становище та діяльність монастирів і чернецтва Київської єпархії синодального періоду відноситься до малодосліджених тем історії України. Просвітницький досвід православних монастирів дорадянського періоду варто використовувати і сучасним обителям, які активно відроджуються, особливо в цей складний для України та її народу час війни, руйнувань та великої кількості біженців.

Аналіз джерел. Дослідження автором історії жіночих монастирів синодального періоду спонукало звертатися як до накопиченого історичного матеріалу із загальної церковної історії, так і до публікацій з історії окремих обителів

та чернецтва. Праці з дослідження становища Православної церкви і монастирів синодального періоду можна структурувати за проблемно-хронологічним принципом і виділити три основних періоди: дорадянський (до 1917 р.), радянський (1917–1980-і рр.) та пострадянський (сучасний) етап історичної науки (1991–2023 рр.).

Дослідження дорадянського періоду характеризуються досить значною кількістю праць з цієї проблематики, що пов'язано зі зростанням суспільного інтересу до проблеми Православної церкви та її інститутів (Денисов, 1908; Зверинський, 1890; Покровский, 1913). У другій половині XIX ст. набуває поширення діяльність істориків-красзнавців, які зробили значний внесок у дослідження церковної та монастирської історії регіонів. У цьому контексті соблививий інтерес для нашого дослідження представляють праці Л. Похилевича (Похилевич, 1864; 1865).

Праці дослідників радянського періоду з історії Православної церкви і чернецтва пов'язані з подіями 1917 р., що перервав розвиток встановленої традиції вивчення церковної історії. Дослідження історико-церковної проблематики здійснювалося в рамках атеїстичної пропаганди (Горев, 1922; Зорин, 1922; Церковь, 1967). Фактично, в радянський період історію Православної церкви та монастирів було перетворено в закриту тему.

У сучасній українській історіографії спостерігаються тенденції переосмислення ролі Церкви та її інституцій у суспільстві, що пов'язано з переглядом багатьох історичних тем і періодів імперського та радянського минулого, з виробленням нових підходів до вивчення православ'я в житті суспільства (Ломачинська, 2015; 2016). З'являються й дослідження з просвітницької діяльності окремих монастирів України синодального періоду (Лавріненко, 2005; Янчук, 2018; Кузнец, 2016; Кузьменко, 2019). Брак наукових розвідок з історії становлення та розвитку жіночої освіти другої половини XIX – початку XX ст., особливо досліджень з історії заснування монастирських жіночих навчальних закладів спонукає до пошуку нових джерел та заповнення лакун у вітчизняній історіографії.

Метою статті є дослідження історії створення та організації діяльності жіночої учительської школи при Ржищівському Спасо-Преображенському монастирі синодального періоду.

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння обставин і ситуації, за якої відбувалося створення навчального закладу при Ржищівській жіночій обителі, варто звернути увагу на її історію. Точних відомостей про час заснування Ржищівського Спасо-Преображенського монастиря немає. Відомо лише про те, що він існував ще з часів Київської Русі і був розорений монголо-татарами. Також є окремі відомості, що уже в XV ст. у Ржищеві був діючий чоловічий монастир. Він розташовувався за 80 верст від міста Києва та на відстані 3 верст від самого міста Ржищева, на правому березі Дніпра. У грамоті від 2 травня 1649 р., наданій монастирю власниками Ржищівського маєтку Самуїлом і Олександром Вороничами, підтверджувалося у власності монастиря село Балики. У цьому документі зазначалося, що цей монастир було засновано пращурами Вороничів (Похилевич, 1864: 52).

Як писав М. Грушевський: «У гарній затишній долині над Дніпром притулювся Ржищів і коло нього монастир, заснований українськими панами Вороничами незадовго перед Хмельничиною. Тоді були такі часи, що в вірі православної проявило себе українське життя, пригнетене й задавлене, і хто ще тримався тої української народності з заможних і сильних, старався якомога допомогти широко життю українському, церковному, будував церкви, монастирі, при них – школи для науки дітям і шпиталі для убогих, а при більших – і друкарні для друку книжок» (Грушевський, 2005: 350). У 1687 р. Ржищівську обитель було приписано до Київського Кирилівського монастиря (Памятная, 1882: 101). Після ліквідації останнього, Ржищівський монастир у 1710 р. було приписано до Київського Софійського митрополичого дому.

Однак, після приєднання Правобережної України до Речі Посполитої, монастир було позбавлено матеріальної підтримки, що, згодом, призвело до його запускання. Перехід Правобережжя під владу Російської імперії не покращив матеріальне становище обителі. Упродовж першої половини XIX ст. ця обитель вважалася самою убогою і занедбаною в Київській єпархії (Похилевич, 1864: 53).

У 1852 р. Ржищівський Преображенський заштатний чоловічий монастир було переведено у статус жіночих монастирів (Денисов, 1908: 316). З часом, завдяки старанням першої його ігумені Юлії (Яхонтовій) та пожертвам, які надавалися обителі, монастир почав якісно змінюватися й розбудовувати ся (Памятная. 1882: 101). Уже станом на початок 1870-х рр. тут проживало 47 черниць та 48 послушниць (Женские, 1879: 4).

Згідно зі «Статутом духовних консисторій» редакції 1841 та 1883 рр., керівництво єпархій було зобов'язане спонукати приходське духовенство до створення при церквах і монастирях народних училищ, у яких би «... навчали дітей місцевого населення грамоти, молитов і катехизису» (Устав, 1883: 5). 25 квітня 1866 р. Святійшим синодом також було дано розпорядження про відкриття при новостворюваних монастирях навчальних та благодійницьких закладів (Руководственные, 1879: 85).

На виконання цих розпоряджень у Київській єпархії в різний час було створено 4 жіночих училища духовного відомства: Київське, Лебединське, Києво-Флорівське і Ржищівське (Киевская, 1879: 2). Зокрема, у 1871 р. при Ржищівському жіночому заштатному монастирі було відкрито початкове жіноче училище для навчання дітей духовного звання, дітей-сиріт та дітей з бідних родин. Ще у 1870 р., під час будівництва теплового дерев'яного храму на території монастиря, його ігуменя Марія (Ілляшенкова) задалася цілком під одним дахом з храмом збудувати приміщення майбутнього училища (О Ржищевском, 1879: 568). Планувалося, щоб діти могли не лише навчатися при монастирському храмі, а й проживати там. Задумка була амбітною, але й ризикованою, оскільки монастир був територіально віддалений від містечка Ржищева і найближчих сіл на відстані у кілька верст. Це створювало відповідні логістичні проблеми та перешкоди, але розпорядження вищих органів влади, які потрібно було виконувати, та наполегливість ігумені монастиря у питанні створення при монастирі навчального закладу для місцевих дітей, дали свій результат.

У 1874 р. початкове жіноче училище при Ржищівському Преображенському монастирі було реорганізовано в трикласне з дворічним курсом навчання в кожному класі. Крім того, існував і підготовчий клас. Тому загальний термін навчання становив 7 років. Навчальний курс училища визначався синодальною програмою, що застосовувалася до перших трьох класів Київського жіночого училища (Женское, 1879: 5). В училищі навчали Закону Божому, слов'янських мов, словесності, російської мови, арифметики, педагогіки, церковному співу та рукоділлю. Викладання Закону Божого, що послідовно запроваджували в усіх класах, передбачало навчання молитвам з їх поясненням на прикладах біблійних історій, вивчення катехизису та пояснення процедури і супроводу богослужіння. Однак, викладання цього предмету було проблематичним, оскільки в училищі не було вчителя-священника, що працював би на постійній основі.

Особлива увага в училищі приділялася вивченню мови, чистописання та словесності. Розроблена тамтешніми вчителями програма передбачала вивчення граматики з підкріпленням відповідними вправами та написанням диктантів. Діти вчили напам'ять вірші та уривки з прозових творів, вчилися переказувати прочитаний матеріал. У старших класах вивчали теорію прози та поезії, самостійно писали твори на задану тему. Також приділялася увага вивченню арифметики, практикувалися заняття з розв'язування складних арифметичних задач. На заняттях з географії використовували карти, глобус, також учениць навчали самостійно малювати карти. У другому та третьому класах вивчали історію. На третьому випускному році учениці освоювали педагогіку з акцентом на особливостях фізичного і морального виховання, а також на прийомах початкової освіти.

Церковний спів, вишивка «золотом» і шовком на різних тканинах були особливо переконливим аргументом у підготовці майбутніх вчителів. До речі, особлива увага до церковного співу, постійне тренування вихованок залученням їх до церковних богослужінь формувала навички не лише звичайного, а й партесного співу (О Ржищевском, 1875: 570). Для цього навчали нотній грамоті, використовували п'єси церковного партесного співу, якому навчали ті ж самі вчителі, що й викладали всі решту предметів. Навчання рукоділлю здійснювалося під керівництвом монахині. Учениці освоювали загальні навички шиття, також крою, в'язання та вишивки (Перепелюк, 2020: 84).

Училище користувалося невеликою бібліотекою монастиря, в якій, зрозуміло, що бракувало книг для читання, навчальних посібників. Ігуменя намагалася компенсувати цей дефіцит книгами з власної бібліотеки та пожертвами від небайдужих до життя училища меценатів (Женское, 1879: 6).

Ігуменею було також організовано і медичний нагляд за ученицями. За потреби, до хворих запрошували лікаря зі Ржищева, який надавав монастирю і училищу свої медичні послуги безкоштовно (Женское, 1879: 6). Для зміцнення здоров'я вихованок училища, практикувалися заняття фізичними вправами та праця в саду.

Очоловала училище на той час ігуменя Марія (Ілляшенкова). Безпосередньо організацією навчального процесу займалася наставниця (завідуюча училищем). На цю посаду запрошували випускниць раніше створеного жіночого училища при Лебединському Миколаївському монастирі. Першою такою наставницею стала А. Щербацька, яка, завдяки своїм організаторським та педагогічним здібностям, зуміла вдало налагодити навчаль-

ний процес. Застосовані підходи сприяли перетворенню Ржищівського училища уже за чотири роки в трикласне жіноче училище. Тут викладали не лише обов'язкові три предмети, згідно зі статутом єпархіальних училищ такого типу, а й той набір дисциплін, освоєння яких давало можливість випускницям Ржищівського училища безперешкодно скласти іспити на звання вчительки як домашніх, так і церковно-народних училищ (О Ржищевском, 1875: 569).

Учительський колектив формували священник – вчитель Закону Божого, дві вчительки, наставниця з господарської частини та рукоділля. Дві вчительки забезпечували викладання усіх предметів навчального курсу, а також займалися виховною роботою з ученицями. Оплата їх праці становила від 100 до 120 руб. на рік. Їх харчування та проживання забезпечувалося монастирем. Заняття з рукоділля проводила черниця монастиря безкоштовно. Училище стикалося з проблемою викладання Закону Божого, оскільки ніхто із священників, які служили при монастирі, не хотів працювати безкоштовно.

Священники та інші родини навколишніх сіл із задоволенням стали віддавати своїх доньок у новостворене училище на навчання, та підтримували заклад матеріально. Також до училища приймали на навчання дітей-сиріт та дітей з бідних селянських родин. Складність ситуації для цього училища полягала в тому, що Ржищівський Преображенський монастир був заштатним. Це означало, що обитель не мала державного фінансування і була досить обмеженою в засобах. Контингент монахинь та послушниць, які населяли обитель, формувався переважно із бідних селянок, тому сподіватися на їх внески на розвиток обители, як це відбувалося в інших монастирях, не доводилося. Утримувати ж училище своїм коштом монастирю було дуже складно і це викликало незадоволення і самих черниць (Женское, 1879: 4). Також монастир не мав у своєму розпорядженні угідь, орної землі для обробітку, городів, ставків, за виключенням лише млина. Тому для матеріальної підтримки училища ігуменя Марія часто витрачала власні кошти.

Загалом, економічне становище монастиря, а, відповідно і училища, було складним. Приміщення були невеликого розміру, бракувало житлових площ для зростаючого контингенту черниць. Хоча для училища було відведено приміщення в кращому із монастирських корпусів, де мешкала й сама ігуменя. Однак, це було невелике приміщення, яке мало одну навчальну кімнату, де заняття проводилися для всіх класів разом. Мали

дві маленькі спальні кімнати на всіх учениць. Однак, через відсутність фінансування ситуацію з браком приміщень виправити було неможливо. Ті незначні кошти, які заробляв монастир та училище, витрачали на харчування, а також одяг та інші засоби, яких потребували діти-сироти. Харчування учениць здійснювалося окремо від монастирської кухні і передбачало інколи давання м'яса, молока, фруктів і чаю. Обслуговували дітей дві монастирські послушниці, які, за завданнями ігумені, прибирали спальні кімнати, прали їх одяг та виконували інші господарські роботи.

Чітко визначеної плати за навчання в училищі не було. Платили не всі і хто скільки міг. Ігуменя зважала на прохання про безкоштовне навчання дітей в училищі, тому для переважної більшості учениць, навіть тих, які мали батьків, навчання було безкоштовним або це були незначні кошти. Наприклад, у 1878/1879 н.р. за навчання дітей училище отримало лише 110 руб. Це були кошти, які сплатили: землевласник Полтавської губернії, дворянин М. Харченко за навчання своїх двох доньок у сумі 80 руб., священник І. Базилевич за навчання також двох доньок – 10 руб., ржищівський містянин М. Яценко заплатив за рік навчання своєї доньки 10 руб. За той же навчальний рік училищем було витрачено на опалення, освітлення, харчування і одяг дітей – 473 руб. Різницю в сумі 363 руб. було покрито за рахунок коштів монастиря та власних коштів ігумені (Женское, 1879: 6).

Таке економічне становище училища негативно позначалося й на його освітній діяльності. Постійною була загроза занепаду і закриття навчального закладу. Ревізія, яка здійснювалася в училищі за дорученням київського єпархіального начальства у 1879 р., рекомендувала зберегти це училище і покращити його матеріальний стан, оскільки цього потребували родини з навколишніх сіл та діти-сироти, які не мали змоги навчатися в інших, більш віддалених закладах (Женское, 1879: 4).

Однак, виходом із скрутного матеріального становища, в якому опинилося училище, і головним джерелом цих засобів могла б стати врегульована плата за навчання і утримання учениць, які мали батьків, а також активне залучення благодійницьких коштів. Головою ревізійної комісії, настоятелем Слободо-Кагарлицької церкви священником Василем Іваницьким, пропонувалося до цього питання підійти виважено й диференційовано: на безкоштовне навчання приймати лише третину вихованок із бідних сімей або ж дітей-сиріт, для решти встановити чітко фіксовану оплату у розмірі 50–60 руб. в рік з оплатою наперед за кожних 6 місяців (Женское, 1879: 7).

Усі учениці проживали на території монастиря і перебували на повному його утриманні (Памятная, 1882: 102). Так, для прикладу, у 1878/1879 навчальному році в училищі перебувало 30 учениць віком від 7 до 18 років (в підготовчому класі – 8 дівчаток, в першому класі – 9, у другому – 10, у третьому – 3). Більше половини з них були діти-сироти або напівсироти. За соціальним станом це були діти священників, причетників, дворян, містян, селян і військових, а також із вихрещених євреїв (Женское, 1879: 4).

Попри всі матеріальні труднощі, монастирю вдавалося утримувати училище і активно сприяти поширенню і покращенню жіночої освіти в регіоні. З опублікованих матеріалів «Всепідданішого звіту обер-прокурора Святійшого синоду по відомству православного сповідання» за 1884 р. дізнаємося, що в Київській єпархії жіночі школи знаходилися уже при трьох монастирях: Києво-Флорівському, Лебединському Свято-Миколаївському та Ржищівському Преображенському. У першому навчалася 50 дівчаток, переважно дітей сиріт духовного звання. При Лебединському монастирі було шестикласне училище для дівчаток духовного відомства, в якому до 30 дівчаток перебували на безкоштовному утриманні. Бажаючих навчатися за власний рахунок тут могли набирати на навчання необмежено. У школі при Ржищівському монастирі навчалася 25 дівчаток різних станів (Всеподданейший, 1887: 243). Ці дані засвідчують те, що з п'яти наявних на той час жіночих монастирів Київської єпархії – три обителі мали в своєму складі жіночі навчальні заклади.

Позитивні результати реформ 60–70-х рр. XIX ст. підвищили запит суспільства на освіту і спричинили зростання чисельності церковно-приходських шкіл та загострило потребу в учительських кадрах, підготовлених відповідно до характеру організації діяльності цих шкіл. Вирішення проблеми підготовки вчительських кадрів уже з середини 1890-х рр. поклали на нижчі учительські школи, які в офіційних документах називали другокласними (Полное, 1904: 207). Відповідно до рішення Державної Думи від 5 червня 1895 р. духовне відомство почало організовувати другокласні церковно-учительські школи. Їх завданням було готувати вчителів для шкіл грамоти. До 1907 р. таких шкіл в Російській імперії вже нараховувалося 426 (Луппов, 1909: 30), серед яких і була двокласна церковно-приходська школа Ржищівського жіночого монастиря (Киевские, 1901: 871).

Ситуація зі Ржищівським жіночим училищем змінилася на початку XX ст. Його було перетворено на другокласну монастирську жіночу школу,

яка набирала учениць на основі отриманих знань і успішно складених випускних іспитів при однокласних церковно-приходських школах. Право на навчання тут мали діти віком від 13 до 17 років. Курс навчання складав три роки. До першого класу двокласної школи набирали лише 15 осіб після успішного складання конкурсних ступінь іспитів в кінці серпня (Киевские, 1909: 323). Обов'язковою умовою була наявність музичного слуху. Осіб, яких були відраховано з навчальних закладів, до Ржищівського училища не приймали (Киевские, 1905: 306). Навчальні заняття в школі розпочиналися традиційно з 1 вересня.

До переліку предметів, які викладалися у другокласних школах, входили Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янська мова, російська мова, загальна та російська церковна історія, вітчизняна історія, арифметика, геометричне креслення та малювання, географія з відомостями про тіла та явища природи, початкові знання з гігієни, чистописання, рукоділля. На старшому відділенні читалася елементарна дидактика. Для практичного ознайомлення з прийомами початкового навчання при них створювалися однокласні церковно-приходські школи. Практичні уроки в другокласних школах переважали над теоретичними (Полное, 1904: 208).

Тому уже в 1912 р. при Ржищівській монастирській жіночій учительській школі було відкрито четвертий додатковий педагогічний курс, опанування навчальної програми якого дозволяло працювати вчителькою однокласної церковно-приходської школи. До цього класу приймали за конкурсом атестатів учениць, які закінчили три класи учительської школи не більше трьох років тому (Киевские, 1912: 240). За наявності вільних вакансій сюди приймалися і випускниці педагогічних класів при Лебединській і Чигиринській двокласній школах на основі конкурсу атестатів (Киевские, 1913: 327).

Змінилися і фінансові умови навчання. Плату за навчання не бралася. Обов'язковою була лише плата за проживання в гуртожитку в розмірі 50 руб. на рік. Крім того, при вступі потрібно було внести плату за пошиття форменого одягу (сукні, два білих і один чорний фартух) і забезпечити одягом та постільними принадлежностями (Киевские, 1904: 347). Поліпшилося і харчування вихованок. Воно було чотириразовим і калорійним.

Стаття доглядача церковнопарафіяльних шкіл Київської митрополії М. Белогорського дає уявлення про режим проживання учнів в гуртожитках, який був майже однаковим для усіх тогочасних двокласних монастирських шкіл: «О 7-й год. ранку учні вставали, о 7.30 год. здій-

снювали ранішню молитву, о 8 год. снідали, а з 8.30 год. до 13.10 відбувалися уроки. О 15.00 учні обідали і проводили вільний час у дворі. О 17.00 розпочиналися вечірні заняття, які тривали до восьмої години вечора. Потім вечеряли і до 21.30 або продовжували виконувати домашні завдання, або читали книги. Потім була вечірня молитва і читалось «Життє денного святого». О 23 годині учні лягали спати. Такий розпорядок міг бути змінений тільки напередодні свят та вихідних днів, коли учні по обіді готувалися до читання та співу в місцевому храмі» (Белогорский, 1909: 18).

Матеріальною основою життя Ржищівського Преображенського монастиря та жіночого училища при ньому було його господарство. На початку ХХ ст. монастир володів 34 дес. орної землі та 20 дес. невдоброк, мав два хутори: Стоянчин поблизу Трипілля з млином на річці Червоній та сінокосом в селі Стайки на острові Дніпра. Чисельність монахинь постійно зростала. Якщо на початку ХХ ст. в монастирі проживало 70 монахинь та 213 послушниць, то станом на 1913 р. тут було 82 черниці та 197 послушниць (Памятная, 1913: 27).

Такий стан речей монастиря зберігався до більшовицького перевороту. Після встановлення радянської влади приміщення Ржищівського Спасо-Преображенського монастиря, як і багатьох інших обителів Київської єпархії того часу, використовували як виробниче приміщення для робітничої артілі, а приміщення жіночої учительської школи було передано для організації сільськогосподарського технікуму.

Отже, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. виникає об'єктивна необхідність поширення освіти серед простого народу, у тому числі і серед жіноцтва. Зібраний та систематизований у цій статті матеріал засвідчив, що на хвилі зростаючого попиту на освіту в пореформений період активізувалася й просвітницька діяльність православних монастирів Київської єпархії, що відіграло значну роль у поширенні освіти серед населення. Важливого значення набувало питання організації жіночих монастирських начальних закладів. У цьому контексті заслуговує на увагу діяльність Ржищівського Спасо-Преображенського заштатного жіночого монастиря та його настоятельниць у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., які докладали значних зусиль для відкриття та організації діяльності жіночого училища, яке згодом було реорганізовано у двокласні жіночу учительську школу. Головним джерелом фінансування його діяльності служили власні засоби монастиря. Окрім знань тут діти отримували і належну професійну підготовку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белогорский Н. Общежития при второклассных школах Киевской епархии. *Западно-Русская начальная школа*. 1909. № 2. Февраль. С. 16–24.
2. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1884 год. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1887. 361, 111 с.
3. Горев М. Церковные богатства и голод. М., 1922. 324 с.
4. Грушевський М.С. Твори у 50-ти томах. Львів: Світ, 2005. Т. 3. 774 с.
5. Денисов Л. И. Православные монастыри Российской Империи. М., 1908. 984 с.
6. Женское училище при Ржищевском женском монастыре. *Киевские епархиальные ведомости*. 1879. № 51. 19 декабря. С. 4–8.
7. Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, с библиографическим указателем. Том 1: Преобразования старых и учреждение новых монастырей с 1764–95 по 1 июля 1890 год. С.-Петербург: Типография В. Безобразова и Комп., 1890. 314 с.
8. Зорин Д. Церковь и революция. Церковь и голод. Ростов-на-Дону, 1922.
9. Киевские епархиальные ведомости. 1901. № 19. 1 октября. С. 871. С. 869–872.
10. Киевские епархиальные ведомости. 1909. № 25. С. 323.
11. Киевские епархиальные ведомости. 1905. № 28. С. 306.
12. Киевские епархиальные ведомости. 1912. № 20. С. 240.
13. Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 21. С. 327.
14. Киевские епархиальные ведомости. 1904. № 29. С. 347.
15. Киевская епархия в 1878 г. *Киевские епархиальные ведомости*. 1879. № 7. 14 февраля. С. 2.
16. Кузнец Т.В. Другокласні та церковно-учительські школи Духовного відомства на початку ХХ століття. *Уманська старовина: Науковий журнал*. 2016. № 1. С. 25–30.
17. Кузьменко Т. Михайлівська церковно-учительська школа при Києво-Золотоверхому монастирі (кін. ХІХ ст.). *Труди Киевской духовной академии*. 2019. № 19(191). С. 88–99.
18. Лавріненко Н.П. Утворення та діяльність навчальних закладів при монастирях Київської єпархії. *Фінанси України*. 2005. № 12. С. 133–146.
19. Лавріненко Н.П. Участь православних монастирів Київської єпархії у системі духовної освіти Російської імперії (ХІХ – початок ХХ ст.). *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: зб. наук. пр.* Вип. 14. К., 2005. С. 18–26.
20. Ломачинська І.М. Роль православних монастирів у формуванні світоглядних орієнтирів українського суспільства. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія»*. 2016. № 2. С. 61–70.
21. Ломачинська І. М. Монастирі України. К.: Балтія-Друк, 2015. 208 с.
22. Луппов Н. Второклассные церковные учительские школы в первое десятилетие своего существования (1896–1906 гг.). *Западно-Русская начальная школа*. 1909. № 1. Январь. С. 30–40.
23. О Ржищевском училище. *Киевские епархиальные ведомости*. 1875. № 17. С. 567–570.
24. Памятная книжка Киевской епархии. 1882 год / Сост. А.В. Нов, В. Антонов. Киев: Тип. Т.Г. Новицкого, 1882. 408 с.
25. Памятная книжка Киевской епархии на 1913 г. К.: Типо-Литограф. Киевского университета св. Владимира, 1913. 336 с.
26. Перепелюк О.М. Церковні хори Київської єпархії ХІХ – початку ХХ століття: дис. ... док. філос. : 032 – історія та археологія. Умань, 2020. 229 с.
27. Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1904. Собрание III. Т. XXII. № 21290. С. 207–211.
28. Покровский И.М. Русские епархии в XVI–XIX вв., их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. Казань: Центральная типография, 1913. Том второй (XVIII век). 966 с.
29. Похилевич Л. Монастыри и церкви г. Киева: Прежнее и нынешнее состояние и средства содержания причтов, а также иноверческие молитвенные дома. К.: В типографии губернского управления, 1865. 134 с.
30. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев: Типография Киевопечерской лавры, 1864. 763 с.
31. Руководственные для православного духовенства указы Святейшего правительствующего синода. 1721–1878 г. Москва : Типография М.Н. Лаврова и К°, 1879. 504 с.
32. Устав духовных консисторий. СПб: в синодальной типографии, 1883. 24 с.
33. Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.). Критические очерки / А.П. Каждан, С.А. Токарев, А. М. Сахаров, Н. А. Смирнов. М. : Наука, 1967.
34. Янчук М. Підготовка учительських кадрів у церковно-учительських школах наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. *European philosophical and Historical Discourse*. 2018. Volume 4. Issue 3. P. 79–85.

REFERENCES

1. Belohorskyi N. Obshchezhytyia pry vtoroklassnykh shkolakh Kyevskoi eparkhii [Dormitories at second-class schools of the Kyiv diocese]. *Zapadno-Russkaia nachalnaia shkola*. 1909. № 2. Fevral. S. 16–24 [in Russian].
2. Vsepoddanneishyi otchet Ober-prokurora Sviateisheho synoda K. Pobedonostseva po vedomstvu pravoslavnoho yspovedanyia za 1884 hod [The Most Submissive Report of the Chief Prosecutor of the Holy Synod K. Pobedonostsev on the Office of the Orthodox Confession for 1884]. Sankt-Peterburh: Synodalnaia typhografyia, 1887. 361, 111 s. [in Russian].
3. Norev M. Tserkovnye bohatstva i holod [Church wealth and famine]. M., 1922. 324 s. [in Russian].

4. Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-ty tomakh [Works in 50 volumes]. Lviv: Svit, 2005. T. 3. 774 s. [in Ukrainian].
5. Denysov L. Y. Pravoslavnye monastyri Rossiyskoi Imperii [Orthodox monasteries of the Russian Empire]. M., 1908. 984 s. [in Russian].
6. Zhenskoe uchylyshche pri Rzhishchevskom zhenskom monastyre [Женское училище при Ржищевском женском монастыре]. *Kievskie eparkhialnye vedomosti*. 1879. № 51. 19 dekabria. S. 4–8 [in Russian].
7. Zverinskii V.V. Material dlia istoriko-topograficheskogo issledovaniya o pravoslavnykh monastyriakh v Rossiiskoi imperii, s byblyohrafycheskym ukazatelem [Material for historical and topographic research on Orthodox monasteries in the Russian Empire, with a bibliographic index]. Tom 1: Preobrazovaniya starykh i uchrezhdenie novykh monastyrej s 1764–95 po 1 iuliia 1890 hod. S.-Peterburh: Tipografya V. Bezobrazova y Komp., 1890. 314 s. [in Russian].
8. Zorin D. Tserkov i revoliutsiya. Tserkov y holod [Church and revolution. Church and famine]. Rostov-na-Donu, 1922 [in Russian].
9. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1901. № 19. 1 oktiabria. S. 871. S. 869–872. [in Russian].
10. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1909. № 25. S. 323 [in Russian].
11. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1905. № 28. S. 306 [in Russian].
12. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1912. № 20. S. 240 [in Russian].
13. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1913. № 21. S. 327. [in Russian].
14. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1904. № 29. S. 347 [in Russian].
15. Kievskaiia yeparkhiia v 1878 h. [Kyiv diocese in 1878]. *Kievskie eparkhialnye vedomosti*. 1879. № 7. 14 fevralia. S. 2 [in Russian].
16. Kuznets T.V. Druhoklasni ta tserkovno-uchytelski shkoly Dukhovnoho vidomstva na pochatku XX stolittia [Second-class and church-teacher schools of the Theological Department at the beginning of the 20th century]. *Umanska starovyna: Naukovyi zhurnal*. 2016. № 1. S. 25–30 [in Ukrainian].
17. Kuzmenko T. Mykhailivska tserkovno-uchytelska shkola pry Kyievo-Zolotoverkhomu monastiri (kin. XIX st.) [St. Michael's Church and Teacher's School at the Kyiv-Zolotoverkhy Monastery (end of the 19th century)]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*. 2019. № 19(191). S. 88–99 [in Ukrainian].
18. Lavrinenko N.P. Utvorennia ta diialnist navchalnykh zakladiv pry monastyriakh Kyivskoi yeparkhii [Formation and activity of educational institutions at the monasteries of the Kyiv Diocese]. *Finansy Ukrainy*. 2005. № 12. S. 133–146 [in Ukrainian].
19. Lavrinenko N.P. Uchast pravoslavnykh monastyriv Kyivskoi yeparkhii u systemi dukhovnoi osvity Rosiiskoi imperii (XIX – pochatok XX st.) [The participation of Orthodox monasteries of the Kyiv Diocese in the system of spiritual education of the Russian Empire (19th - early 20th centuries)]. *Lavrskiy almanakh: Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury: zb. nauk. pr. Vyp. 14. K., 2005. S. 18–26 [in Ukrainian].*
20. Lomachynska I.M. Rol pravoslavnykh monastyriv u formuvanni svitohliadnykh oriientyriv ukrainskoho suspilstva [The role of Orthodox monasteries in the formation of worldview orientations of Ukrainian society]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia «Filosofiiia»*. 2016. № 2. S. 61–70 [in Ukrainian].
21. Lomachynska I. M. Monastyri Ukrainy [Monasteries of Ukraine]. K.: Baltiia-Druk, 2015. 208 s. [in Ukrainian].
22. Luppov N. Vtoroklassnye tserkovnyia uchitelskie shkoly v pervoe desiatylenie svoego sushchestvovaniia (1896–1906 hh.) [Second-class church teachers' schools in the first decade of their existence (1896-1906)]. *Zapadno-Russkaia nachalnaia shkola*. 1909. № 1. Yanvar. S. 30–40 [in Russian].
23. O Rzhishchevskom uchylyshche [About the Rzhishchev School]. *Kievskie eparkhialnye vedomosti*. 1875. № 17. S. 567–570 [in Russian].
24. Pamiatnaia knyzhka Kyevskei eparkhyi. 1882 hod [Commemorative book of the Kyiv diocese. 1882] / Sost. A.V. Nov, V. Antonov. Kyev: Typ. T.H. Novytskoho, 1882. 408 s. [in Russian].
25. Pamiatnaia knyzhka Kyevskei eparkhyi na 1913 h. [Commemorative book of the Kyiv diocese for 1913]. K.: Typo-Lytoh. Kyevskei unyversyteta sv. Vladymyra, 1913. 336 s. [in Russian].
26. Perepeliuk O.M. Tserkovni khory Kyivskoi yeparkhii XIX – pochatku XX stolittia [Church choirs of the Kyiv diocese of the XIX – the beginning of the XX century]: dys.... dok. filos.: 032 – istoriia ta arkhieolohiia. Uman, 2020. 229 s. [in Ukrainian].
27. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. SPb., 1904. Sobranie III. T. XXII. № 21290. S. 207–211.
28. Pokrovskiy Y.M. Russkiye eparkhyi v XVI–XVIII vv., ykh otkrytiye, sostav y predely. Opyt tserkovno-ystorycheskoho, statystycheskoho y heografycheskoho yssledovaniya. Kazan: Tsentralnaia tipografya, 1913. Tom vtoroi (XVIII vek). 966 s. [in Russian].
29. Pokhilevich L. Monastyri i tserkvi h. Kyeva: Prezhnee y nyneshnee sostoianie i sredstva soderzhaniia prichtov, a takzhe inovercheskie molitvennye doma [Monasteries and churches in Kyiv: Former and current state and means of maintaining clergy, as well as non-Christian prayer houses]. K.: Vь tipografii hubernskoho upravleniia, 1865. 134 s. [in Russian].
30. Pokhylevych L. Skazaniia o naseleennykh mestnostiakh Kyevskei hubernii, ili Statystycheskie, istoricheskie i tserkovnye zametki o vsekhn derevniakh, selakh, mestechkakh i horodakh, v predelakh hubernii nakhodiashchikhhsia [Legends about the populated areas of the Kyiv province, or Statistical, historical and church notes about all villages, towns and cities located within the province]. Kiev: Tipografia Kievopecherskei lavry, 1864. 763 s. [in Russian].
31. Rukovodstvennye dlia pravoslavnoho dukhovenstva ukazy Sviateisheho pravitelstvuiushcheho sinoda. 1721–1878 h. [Guidelines for the Orthodox clergy decrees of the Holy Governing Synod. 1721–1878]. Moskva: Tipografya M.N. Lavrova y K°, 1879. 504 s. [in Russian].
32. Ustav dukhovnykh konsistorii [Charter of spiritual consistories]. SPb: v synodalnoi tipografy, 1883. 24 s. [in Russian].
33. Tserkov v ystorii Rossii (IX v. – 1917 h.). Kriticheskie ocherki [Church in the history of Russia (IX century – 1917). Critical essays] / A.P. Kazhdan, S.A. Tokarev, A. M. Sakharov, N. A. Smyrnov. M.: Nauka, 1967. [in Russian].
34. Yanchuk M. Pidhotovka uchytelskykh kadriv u tserkovno-uchytelskykh shkolakh naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia [Training of teaching staff in church teaching schools at the end of the 19th and the beginning of the 20th century]. *European philosophical and Historical Discourse*. 2018. Volume 4. Issue 3. P. 79–85 [in Ukrainian].